

Нагорняк Світлана Василівна
здобувач

кафедра педагогіки
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
м. Вінниця, Україна

СТРУКТУРА, КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ СФОРМОВАНOSTІ ПРАВОСВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ ПРАВознавство

У статті визначено критерії, показники та рівні, проаналізовано особливості структури сформованості правосвідомості студентів за спеціальністю правознавство; здійснено аналіз наукової літератури щодо розуміння змісту феномену правосвідомості. Обґрунтовано соціологічний підхід у дослідженні правосвідомості, який спрямований на вивчення відносин суб'єктів у галузі права. Розкрито сутність структури правосвідомості студента як особистісної структури, котра включає в себе правові знання, оцінювальне відношення до права, вміння конструювати правову поведінку відповідно до діючого законодавства; як основу правової захищеності студентів у майбутній професійній діяльності та громадському житті.

Ключові слова: правосвідомість; структура, критерії, показники та рівні сформованості правосвідомості студентів-правознавців.

Вступ. Аналіз наукової літератури дає змогу стверджувати, що нині існує неоднозначне розуміння змісту феномену правосвідомості і, як наслідок, відсутній необхідний інструментарій для вивчення того чи іншого параметру. Хоча правосвідомість є предметом дослідження багатьох наук (філософії, юриспруденції, соціології, психології), проблема визначення її поняття до цих пір не вирішена. Вона має міждисциплінарну основу, а також відмінності у підходах до вивчення правосвідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В юридичній науці головним чином розглядається філософський, етичний компонент правосвідомості (В. Головченко, І. Льїн, Ю. Дмитрієнко, О. Мурашин, Ю. Калиновський, М. Кельман та ін.). На сучасному етапі розвитку юридичної науки давно намітився соціологічний підхід до дослідження правосвідомості, який спрямований на вивчення відносин суб'єктів у галузі права (О. Бандура, В. Бех, А. Бова, Н. Коваленко, П. Макушев та ін.).

Метою статті є визначення структури, критеріїв, показників та рівнів сформованості правосвідомості студентів за спеціальністю правознавство.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правова дійсність є особливою галуззю соціального життя суспільства, котра зумовлюється правом, його впливом на суспільні відносини. Правова дійсність, як різновид соціальної дійсності, складається з двох компонентів: ідеального та матеріального. Галузь ідеального визначається свідомістю, а галузь матеріального – соціальною практикою [1, с. 127]. Стосовно правової дійсності ідеальне та матеріальне проявляються у правосвідомості, законодавстві й реалізації права. Дані правові явища взаємозумовлені на рівні закономірностей так, що зміни в одних явищах обов'язково викликають відповідні зміни в інших. Позитивне ставлення до закону, права, знання громадянами своїх прав і обов'язків перед державою та суспільством є важливими в процесі формування правової свідомості та правової культури.

За допомогою правосвідомості відбувається відображення правової дійсності, що передбачає осмислення та розуміння значення й важливості права; оцінку права; усвідомлення важливості й значущості створення розвинутої системи законодавства; сприйняття процесу й результатів реалізації права; співвідношення правових цінностей із іншими цінностями (моральними, політичними, національними, патріотичними та ін.).

Аналіз елементів у структурі правосвідомості
© Нагорняк С.В.

стає необхідною умовою вивчення взаємозв'язків різних результатів духовного відображення правової дійсності [2, с.39].

Структура правосвідомості в гносеологічному аспекті складається з двох рівнів відображення правової дійсності: правової ідеології та правової психології [3, с.387].

Правова психологія, котра виникає під безпосереднім впливом правової дійсності, виступає початковим емпіричним ступенем правосвідомості. Головною відмінністю правової ідеології є та обставина, що вона представляє більш високий концептуальний рівень правосвідомості [4, с.88].

Правова ідеологія – це система ідей, теорій, поглядів про сутність, соціальне призначення права, про можливості його використання для вирішення соціальних проблем [3, с.388].

Правова психологія – це сукупність емоцій і почуттів, звичок, традицій, настроїв, які виражають ставлення соціальних груп до діючого й бажаного права, законності. Вона характеризує саме переживання, почуття, думки людей, які виникають у зв'язку з виникненням норм права, станом діючого законодавства та практичним здійсненням його вимог [3, с.388].

На думку деяких представників психологічної школи, саме право закладене в характері особистості, його переживаннях, які й складають основу його поведінки. Правова психологія є відображенням у різних сферах відносин людей, які живуть у державному та організованому суспільстві й утворюють нації, народності, класи, групи населення.

У формуванні правової психології задіяні не лише всі члени тієї чи іншої соціальної групи, а й члени суспільства в цілому. При цьому індивіди та соціальні групи керуються своєю буденною свідомістю. У правовій психології відображено безпосередній досвід людей у правових відносинах, практична участь у правовій сфері суспільного життя. Правова психологія є практична правова свідомість, яка засновується на правових почуттях, настроях і переживаннях, вона пов'язана з елементарною свідомістю правових фактів, явищ, їхньою оцінкою, що виражається і в правових почуттях, і в правових навичках, звичках [5, с.299].

Діючі у суспільстві правові норми стосуються потреб та інтересів певних соціальних груп, члени яких усвідомлюють ці норми й у відповідності з національним, віковим, професійним положенням виробляють до них своє певне психологічне відношення – настрої, почуття, звички. Даний підхід до визначення

структури правосвідомості є досить обмеженим.

Структура правосвідомості – це множина складних утворень, які різняться між собою лише в строго визначеному відношенні й нерівномірністю розвитку окремих сфер правосвідомості.

Як і будь-яка інша сфера людської свідомості (ділова, етична, побутова, політична та ін.), правосвідомість формується на відповідній реальній основі, є відносно самостійним утворенням і виконує лише її властиві функції. Правосвідомість є безпосереднім провідником права у суспільну діяльність. Відповідно, правомірна чи неправомірна поведінка – це результат певної сукупності компонентів правової свідомості.

Особливий інтерес для нас представляє функціональна структура правосвідомості (Я.Кічук, О.Кобець та ін.), яка включає в себе когнітивний, афективний і вольовий компоненти, котрі слугують основою для встановлення трьох основних функцій правової свідомості: пізнавальної, оцінювальної та регулятивної. Кожна з цих функцій має свої основні компоненти [6].

Відповідно до принципу єдності свідомості та діяльності вчені відзначають, що структура правосвідомості може розглядатися лише за результатами функціонування її кінцевих продуктів. Пізнавальна функція виражає когнітивний компонент правосвідомості, показниками якого в діяльності є юридичні знання та вміння суб'єкта. Оцінювальна функція правосвідомості суб'єкта відображає когнітивно-емоційний компонент і виражається у діяльності оцінювальними думками про право та практику його використання. Інтелектуально-емоційно-вольовий компонент відображається в регулятивній функції правосвідомості, котра характеризується правовими установками та орієнтаціями.

Слід відзначити, що когнітивна функція правосвідомості майбутніх юристів не виражається лише набуттям юридичних знань. Слушно зауважує О. Данильян, що можна володіти знаннями, але не вміти ними користуватися. Необхідно враховувати практичний досвід використання юридичних знань суб'єкта. Правові знання та вміння через правову практику включаються в особистий досвід суб'єкта діяльності. Потім пізнавані ним правові явища співвідносяться з його потребами, інтересами, цілями і, природно, викликають до себе певні відносини. Таким чином, оцінювальне відношення до правових об'єктів пізнання і практичної діяльності набуває інтелектуально-емоційного забарвлення. У правосвідомості право та його використання розглядаються як деякі цінності та викликають до себе відношення, котре може не співпадати у різних групах та відрізнятися від пануючих у суспільстві оцінок.

Оцінка правової ситуації передбачає два рівні: взаємовідносини людини та діючого права, а також взаємозв'язок і взаємодія людей в умовах конкретної правової обстановки, з урахуванням реальних чи потенційних реакцій на певні події.

О. Скаун [7] виділяє чотири типи оцінювальних суджень – ставлення до права, до правової поведінки людей, до правоохоронних органів та їх діяльності, до власної правової поведінки. На практиці емпіричним шляхом дослідник має можливість дослідити даний компонент структури правосвідомості через дослідження оцінювальних суджень. Однак система оцінювальних відносин може ніколи не реалізуватися на практиці без необхідних пускових механізмів активності суб'єкта в правовій діяльності. Роль пускового механізму в даному випадку відіграє вольовий компонент свідомості особистості, формуючий

готовність діяти певним чином в юридично значущій ситуації. Поява даного компонента призводить до утворення соціально-правових установок, коли об'єктом установки є різні правові цінності. Система ціннісних орієнтацій являє сукупність правових установок.

Таким чином, засобом правових установок і правових орієнтацій здійснюється регулятивна функція правосвідомості, стабілізуюча правову активність особистості.

Ю.Дмітрієнко у своєму дослідженні визначає наступні функції правосвідомості: *когнітивна* – пізнання правової дійсності, в результаті чого формуються правові теорії, концепції, ідеї, носії правосвідомості набувають правових знань; *правотворча* – правосвідомість знаходить своє об'єктивування, вираження, закріплення у праві. Нормативно-правові акти виступають як форми зовнішнього виразу правосвідомості суспільства в цілому і правотворчих органів держави зокрема; *регулююча* – право впливає на суспільні відносини через правосвідомість суб'єктів права, їхні правові знання, оцінки, почуття, мотиви й установки; *оціночна* – правосвідомість оцінює явища реальної дійсності, дії суб'єктів суспільного життя з позиції їхньої відповідності вимогам закону, і навпаки [8].

Професори М.Цвік та О.Петришин визначають три основні функції правосвідомості: гносеологічну, регулятивну, оцінну.

Гносеологічна (пізнавальна) функція передбачає накопичення знань про право, його сприйняття, подальше осмислення різних правових явищ, всієї правової дійсності.

Регулятивна функція реалізується через систему мотивів, ціннісних орієнтацій, правових установок, які виступають специфічним регулятором поведінки людей. Особливу роль у здійсненні цієї функції відіграють правові установки.

Оцінна функція передбачає оцінку правової поведінки (діяльності) людей, оцінку права в цілому. В повсякденному житті в людини формується певне, передусім емоційне, ставлення щодо різних явищ і процесів правового життя на основі власного досвіду та правової практики. Норми, які захищають і охороняють інтереси людини, сприяють їх реалізації, дістають, як правило, схвалення, позитивну оцінку. Недосконалі норми, з суттєвими прогалинами, суперечностями, що здатні порушувати права і свободи людини, сприймаються негативно.

У змісті правосвідомості виокремлюють такі оціночні судження щодо: права і законодавства (принципів, норм, інститутів, галузей); правової поведінки особи, їх груп та об'єктів діяльності (злочинності, правопорушень, правопорушників); правоохоронних органів (суду, юстиції, прокуратури, органів внутрішніх справ, адвокатури, нотаріату та їх діяльності); власної поведінки з точки зору визначення її як правомірної чи протиправної [9, с. 238,239].

Найбільш повною, на нашу думку, функціональна класифікація правосвідомості представлена у дисертаційному дослідженні В.Мухіна. Досліджуючи професійну правосвідомість, її функції автор поділяє на дві групи: 1) функції, що забезпечують сприйняття правової дійсності; 2) функції, що забезпечують зворотній активний вплив на правову дійсність [10, с. 10-11].

Правосвідомість, маючи складну структуру, функціонує у суспільному житті як єдина динамічна система. Особливість структури правосвідомості полягає в тому, що вона відноситься до числа явищ, котрі не можуть бути розкритими в якійсь одній системі уявлень. Необхідно, принаймні, кілька перерізів, щоб показати складну структуру правосвідомості.

З урахуванням основних особистісних характеристик людини, змістом яких є відношення, мотиви, інтелект, емоційно-вольова сфера, стає можливим визначити правосвідомість студента як особистісну структуру, котра включає в себе правові знання, оцінювальне відношення до права, вміння конструювати правову поведінку відповідно до діючого законодавства; як основу правової захищеності студентів у майбутній професійній діяльності та громадському житті; як складну структуру, що складається з компонентів: когнітивного, правостворюючого, поведінкового, котрі будуть цілеспрямовано розвиватися в їх діалектичній єдності.

Н.Коваленко, вивчаючи проблеми формування правосвідомості та правової культури студентської молоді, пропонує наступні критерії та показники їх сформованості: інтелектуальний (знання основних правових понять і норм); оцінний (оцінка явищ правової дійсності з позицій законності, справедливості та доцільності); емоційний (позитивні чи негативні емоції з приводу явищ правової дійсності); мотиваційно-ціннісний (правове вдосконалення; морально-ціннісна мотивація в процесі засвоєння правових знань; відношення до права й до закону); вольовий (прагнення і внутрішня готовність студентів до розвитку правосвідомості та правової культури; здатність проявити духовний імунітет до вчинення правопорушень); поведінковий (діяльність студентів на творчий розвиток стимулювання його професійної активності; законність, активність, результативність, діяльність у застосуванні правових норм) [11, с.56].

В.Мухін, вивчаючи проблеми формування професійної правосвідомості, пропонує в структурі правосвідомості виділяти три компоненти [10, с.24]: когнітивний (раціонально-ідеологічний) компонент правосвідомості забезпечує певний запас правових знань у майбутніх професіоналів; емоційно-психологічний компонент представляє сукупність настроїв, почуттів і переживань, у яких виражене відношення до права та відображено правову дійсність у чуттєво-емоційній формі; практичний компонент правосвідомості відображає її практичний, дієвий характер і характеризується конкретним стійким відношенням до правової дійсності.

Я.Кічук, котрий розглядає проблеми формування правосвідомості майбутніх учителів у педагогічних коледжах, у структурі правосвідомості виділяє такі критерії та показники сформованості правосвідомості: змістовий (знання права та правові переконання); емоційно-оцінний (відношення особистості до явищ правового порядку крізь призму поведінкових установок); діяльнісно-функціональний (готовність майбутнього вчителя до ціннісно-правової діяльності громадсько-педагогічного характеру) [12, с. 14].

Професійна правосвідомість – це правова свідомість юристів, яка формується в процесі професійної підготовки та під час здійснення практичної юридичної діяльності, що включає в себе програмні правові знання та предметно-ділове ставлення до права, котре проявляється в уміння грамотно застосувати правові норми та якісно використати правові знання.

Розглядаючи індивідуальну правосвідомість майбутніх спеціалістів по праву як динамічне особистісне утворення, її структуру ми представляємо у вигляді комплексу взаємопов'язаних компонентів, які забезпечують її цілісність:

1. *Когнітивний* компонент представляє собою комплекс соціально-правових та юридичних знань, котрими володіє майбутній юрист, знання основних нормативно-правових документів, регламентуючих

професійну діяльність юристів.

2. *Правостворюючий* компонент характеризується емоційним станом (емоції, почуття, переживання) майбутнього юриста, що виражає його емоційно-ціннісне ставлення до права й законодавства, ціннісний показник усвідомленості майбутнім юристом необхідності соціально-правової діяльності.

3. *Поведінковий* компонент – правова поведінка майбутнього юриста, навички прийняття юридичних рішень у професійних та особистісних ситуаціях, захист прав, свобод, інтересів клієнтів.

До структури правосвідомості майбутніх спеціалістів ми включили когнітивний, правостворюючий та поведінковий компоненти.

Для визначення рівнів сформованості правосвідомості студентів-правознавців коледжу ми визначили наступні критерії та показники: пізнавально-інформаційний (правові знання, правові оцінки, правові погляди, переконання, уявлення); емоційно-ціннісний (ціннісне ставлення до законодавства, емоційне ставлення до права та правових явищ, усвідомлення необхідності соціально-правової діяльності); діяльнісний (мотиви правової поведінки, правові звички, традиції, готовність до правомірних дій).

Когнітивний компонент складається із системи правових знань понятійного апарату, вироблених наукою; правил і порядку застосування норм права; закономірностей розвитку законів.

Правостворюючий компонент відображає право як загальнолюдську цінність, яка характеризується такими орієнтаціями, як повага до діючих законів; дотримання нормативно-правових приписів; законслухняність; нетерпимість до проявів правопорушень; усвідомлення рівноправ'я громадян, дотримання публічного й особистого інтересу; спокій; захист; юридична відповідальність; правомірність дій.

Поведінковий компонент правосвідомості характеризує соціально-правову поведінку учнівської молоді: оволодіння навичками приймати правильні рішення в правових ситуаціях; готовність до усвідомлених та відповідальних дій у сфері соціально-правових відносин; готовність до самостійного прийняття рішень, пов'язаних із захистом прав, свобод і законних інтересів громадян; готовність до правомірної реалізації громадянської позиції; вміння використовувати отримані правові знання в практичній професійній діяльності.

Для визначення сформованості показників структурних компонентів правосвідомості ми визначили наступні рівні їх прояву: активний, продуктивно-виконавчий, пасивний.

Для активного (високого) рівня сформованості правосвідомості студентів-правознавців характерним є їхня активна поведінка в правовому житті, прояв постійного інтересу до правових норм, потреба в отриманні нової правової інформації, прагнення до розширення об'єму правових знань і вдосконалення правомірних дій.

Продуктивно-виконавчий рівень характеризується усвідомленням студентами дотримуватися правомірної поведінки, при цьому достатньо лише знайомства з правовими принципами, загальними положеннями й вимогами окремих галузей українського права.

Отримання правових знань на побутовому рівні, наявність правового нігілізму, приниження права як регулятора суспільних відносин, - характерно для пасивного рівня.

Висновки дослідження, перспективи подальших розвідок. Таким чином, теоретичний аналіз проблеми правосвідомості, її змісту та специфіки,

дозволяє розглядати індивідуальну правосвідомість як динамічне особистісне утворення, що забезпечує здатність майбутнього юриста до орієнтації й само-

визначення в правовому просторі на осиної правових знань, умінь і навичок; оцінного ставлення до права, правових установок і ціннісних орієнтацій.

Список використаної літератури

1. Максимов С.І. Філософія права: сучасні інтерпретації: [вибр. пр.: статті, аналіт. огляди, переклади (2003 – 2010)] / С.І.Максимов. – Х. : Право, 2010. – 336 с.
2. Спиркин А.Г. Философия: Учебник / А.Г.Спиркин. – М.: Гардарики, 2008. – 736 с.
3. Кельман М. С. Загальна теорія права: Підручник / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. – К.: Кондор, 2006. – 476 с.
4. Юридична психологія: альбом схем з коментарями: навчальний посібник / [В.Г.Андросюк, Л.І.Казміренко, Я.Ю.Кондратьєв]; Національна академія внутрішніх справ України. – 2-ге вид., доопрац. та доповн. – Київ: Ін Юре, 2000. – 112 с.
5. Теорія держави і права: Навч. посіб. / В.М.Суботін та ін. – К.: Знання, 2005. – 327 с.
6. Кічук Я.В. Соціально-педагогічні умови формування правосвідомості майбутніх учителів у педагогічних коледжах: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Я.В.Кічук; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського. – Одеса, 2002. – 22 с.
7. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / О.Ф.Скакун. – Харків: Консул. – 2001. – 656 с.
8. Дмитрієнко Ю.М. Українська правова свідомість та правова культура: проблеми їх формування: [Електронний ресурс] / Ю.М.Дмитрієнко. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/13_EISN_2012/Pravo/1_109482.doc.htm
9. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] М.В.Цвік, В.Д.Ткаченко, Л.Л.Богачова та ін.; За ред. М.В.Цвіка, В.Д.Ткаченка, О.В.Петришина. – Харків: Право, 2002. – 432 с.
10. Мухін В.В. Професійна правосвідомість: особливості, функції: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / В.В. Мухін, Нац. юридична академія України імені Я. Мудрого. – Харків, 2007. – 28 с.
11. Коваленко Н. Ю. Форми правового виховання студентів / Н.Ю. Коваленко // Державо і право. Юрид. і політ. науки. – К.: Ін-т держави і права НАН України, 2005. – Вип. 28. – С.56-63
12. Кічук Я.В. Соціально-педагогічні умови формування правосвідомості майбутніх учителів у педагогічних коледжах: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Я.В.Кічук; Південноукр. держ. пед. ун-т ім.К.Д.Ушинського. – Одеса, 2002. – 22 с.

Рецензент: докт.пед.наук, проф. Акімова О.В.

Нагорняк Светлана

соискатель

кафедра педагогики

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского, г.Винница, Украина

СТРУКТУРА, КРИТЕРИИ, ПОКАЗАТЕЛИ И УРОВНИ СФОРМИРОВАННОСТИ ПРАВОСОЗНАНИЯ СТУДЕНТОВ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ ПРАВОВЕДЕНИЕ

В статье определены критерии, показатели и уровни, проанализированы особенности структуры сформированности правосознания студентов по специальности правоведеление; осуществлен анализ научной литературы в понимании содержания феномена правосознания. Обоснованно социологический подход в исследовании правосознания, который направлен на изучение отношений субъектов в области права. Раскрыта сущность структуры правосознания студента как личностной структуры, которая включает в себя правовые знания, оценочное отношение к праву, умение конструировать правовое поведение в соответствии с действующим законодательством; как основу правовой защищенности студентов в будущей профессиональной деятельности и общественной жизни.

Ключевые слова: правосознание; структура, критерии, показатели и уровни сформированности правосознания студентов-правоведов.

Nagornyak Svitlana

Researcher

Pedagogy Department

Vinnitsia Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University

STRUCTURE, CRITERIA, INDEXES AND LEVELS OF STUDENTS' JUSTICE CONSCIOUSNESS FORMATION ON LAW SPECIALTY

The article aims to determine the structure, criteria, indicators and the levels of students' law awareness on a jurisprudence specialty. The law reality is a special branch of social life, which is predetermined by law and its impact on social relations. With the help of law awareness the reflection of law reality occurs and involves comprehension and understanding of the value and importance of law; assessment of law; awareness of the importance and significance of the law system creation and its development; perception of the law process and results; the ratio of legal values with other values (moral, political, national, patriotic, etc.). The structure of law awareness is a set of interrelated and interacting components that ensure its integrity, development and operation. Individual, group, public consciousness and everyday, scientific, professional law awareness are traditionally distinguished as structural elements. The structure of law awareness is a set of complex formations, which differ only in strictly defined correlation and irregularity in separate spheres of law awareness development. Thus, the theoretical analysis of the problem of law awareness, its content and specific, individual justice can be considered as a dynamic personal education, which provides the ability of the future lawyer to self-orientation and self-determination in laws on the basis of knowledge and skills in law; evaluative attitude to law, law systems and values.

Key words: law awareness; structure, criteria, indicators and levels of law awareness of students-jurists.